

TÜRÜK

*Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*
2018, Yıl:6, Sayı:12

Geliş Tarihi: 05.12.2017

Kabul Tarihi: 23.02.2018

Sayfa:441-459

ISSN: 2147-8872

KIRGIZ BİLMECELERİNDE SOVYET İDEOLOJİSİNİN ETKİLERİ*

Serdar Şimşek**

Özet

20. yüzyıl siyasi tarihi, önceki yüzyılda bir disiplin olarak ortaya çıkan folklorun gelişim süreciyle yakından ilişkilidir. Bu yüzyılın ilk yarısında teşekkül eden sosyalist ve nasyonalist ideolojilerin hâkim olduğu devletlerin folklorla olan yaklaşımları, folklor disiplininin gelişimini etkilemiş, aynı zamanda folklorun farklı amaç ve işlevlerde kullanılabilineceğini göstermiştir. Sosyalizm ve nasyonalizm gibi belli ideolojik kabul ve ideallere dayanan bu devletler, folklorun toplumdaki işlevlerini her zaman için kendi politik hedefleri için bir araç olarak görmüşler, ideolojik tasarım ve tasavvurlarının gerçekleşmesinde veya yaratmak istedikleri toplum kimliğinin teşkil edilmesinde folkloru mükemmel bir kaynak olarak düşünmüşlerdir. Bu durum, folklor ürünlerinin tabii seyrinden uzaklaştırarak farklı niyet ve amaçlara uyumlu, suni metinler yaratılmasına yol açmış, literatürde fakelore teriminin doğmasına sebebiyet vermiştir.

Folklorun bu şekildeki ideolojik kullanımı, sosyalist değerleri benimsemiş yeni bir toplum ve birey inşası çabasında olan Sovyetler Birliği'nde de rastlanır. Özellikle kendisine bağlı olan Türk boylarının folklor ürünleri, söz konusu amaçlar doğrultusunda sıkı bir sansür işlemine tabi tutularak rejimin değerleriyle barışık hâle getirilmeye çalışılmıştır. Bu makalede Kırgız sözlü edebiyat türlerinden bilmecelerdeki Sovyet ideolojisinin tesirleri incelenerek muhtevası sosyalist değerlerden oluşan Sovyet folkloru yaratmaya ilişkin politikanın bilmece türüne yansımaları, yeni metinlerin kurgulanması ve geleneksel metinlerin yeni değerlere uyarlanması işlenecektir.

*Arş. Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, orcid.org/0000-0001-6486-2249 serdarsimsek2009@hotmail.com

**Bu makale, "Kırgız Bilmeceleri (İnceleme-Metin)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Folklor/Sahte Folklor, İdeoloji, Sovyetler Birliği, Kırgız Halk Edebiyatı, Bilmece

THE EFFECTS OF SOVIET IDEOLOGY IN KIRGIZ RIDDLES

Abstract

The political history of the 20th century is closely related to the development period of the folklore that emerged as a discipline in the previous century. The folkloric approaches of the states whose primitive deputies of this century were dominated by socialist and nationalist ideologies have shown that folklore discipline is influential and at the same time different purposes and functions of folklore can be used. These states, based on certain ideological assumptions and ideals such as socialism and nationalism, are always a visual expression of their functions in the society of folklore using their own means. This has led to the creation of artificial texts that are compatible with the content of the cult, different from the natural course of the folklore products, leading to the emergence of fakelore in the literature.

It is a coincidence in the Soviet Union that the ideological use of folkloric shaping, the adoption of socialist values, and the construction of a new society and individual. In particular, the folklore products of the Turkish tribes, which are dependent on themselves, were subjected to a strict censorship process in the direction of the objects in question and tried to be brought into peace with the values of the regime. This paper examines the influence of the Soviet ideology in the Kyrgyz oral literary genres and examines the influence of the socialist values on the riddle of the politics of creating Soviet folklore, the construction of new texts and the adaptation of traditional texts to new values.

Keywords: Folklore/Fakelore, Ideology, Soviet Union, Kyrgyz Folk Literature, Riddle

Giriş

19. yüzyılda teşekkül etmesinden itibaren, özellikle Avrupalı aydınların kimlik arayışı gayretleri ile birlikte bir disiplin hâline gelen folklor, her zaman ait olduğu toplumun kültürel kimliğini yansıtan ve koruyan bir alan olarak düşünülmüştür. Folklorun bu şekildeki kültürel kimliği aksettirme işlevi, toplumları muhtelif baskı ve iktidar yöntemleri ile idare etmeye çalışan yöneticilerin de ilgi alanına girmesine sebep olmuştur. Ait olduğu toplumun kültür ve inanç dünyasının bir ifadesi olan folklor ürünlerinin incelenmesi, üzerinde hâkimiyet kurulmak istenen ve çoğunlukla “öteki” olarak düşünülen toplumların kültürel unsurlarına vakıf olunmasını sağlamıştır. Bundan dolayı devlet yöneticileri, toplumu kendi politik ideallerine göre dönüştürme/kurgulama çalışmalarında folklorun çok önemli bir vasıta olarak kullanılabileceğini ve arzu edilen toplumsal kimliğe ait değerlerin folklor ürünlerinin etkisiyle toplum tarafından daha hızlı bir şekilde benimseneceğini düşünerek, folklor ürünlerinden mümkün olduğunca faydalanmaya çalışmışlardır.

20. yüzyılın başlarında, önceki yüzyılda bir realite olarak ortaya çıkan ve büyük imparatorlukların parçalanmasına sebep olan milliyetçilik akımının tesiri ile kurulan yeni ulus devletlerin inşasında önemli bir rol üstlenen folklor disiplini, gerek millî kimliklerin belirlenmesinde gerekse yeni toplumların teşkil edilmesinde, sürekli kendisine başvurulmuş bir alan olarak öne çıkmıştır. Özellikle bu yüzyılda ortaya çıkan nasyonalist ve sosyalist esaslara sahip devletler, folklorun halk nezdindeki önemini dikkate alarak, kendi ideolojik hedeflerine ulaşabilmek adına, folklor araştırmalarını teşvik etmiş, rejimin görüşlerini barındıran sahte folklor ürünleri imal etmişlerdir. Esas olarak folklorun 20.yüzyıldaki politik amaçlar için kullanımı, 19. yüzyıldaki romantik milliyetçilik hareketi ile yakından ilişkilidir. Millî kimliğin belirlenmesinde halk şiirinin önemini vurgulayan J.G. von Herder'in sonrasında Avrupa'nın diğer ülkelerindeki bilim adamları, yerel ağızlarda, halk masalları ve şarkılarında halk ruhunu aramışlardır. Yaratıcı araştırmayı ve masum millî gururu uyaran bu tür kök arayışının erdemleri olmasına karşılık özellikle Nazi Almanyası ve Sovyet Rusya'da siyasi ideoloji ve aşırı milliyetçilik için aşırı uygulamalar hâline gelmiştir (Çobanoğlu 2002, 193).

Bu makalede, 20. yüzyılda, folkloru kendi politik idealleri için ideolojik bir araç hâline getiren Sovyetler Birliği'nin kendisine bağlı Türk topluluklarında yürüttüğü folklor politikaları çerçevesinde Kırgız sözlü edebiyat türlerinden bilmecelerdeki Sovyet ideolojisinin etkileri tespit edilmeye çalışılacaktır. Söz konusu Sovyet etkisinin ne şekilde bilmece metinlerine yansıdığı ve Sovyet yönetimi tarafından hangi müdahalelerin yapıldığı hususu ele alınacaktır.

1. Sovyetler Birliği Döneminde Türk Topluluklarına Uygulanan Folklor Politikaları

Bolşevikler tarafından gerçekleştirilen 1917 Ekim İhtilali ile birlikte Rus Çarlığı'nın yerine Sovyet egemenliği inşa edilir. Yeni siyasi yapının teşekkülünün akabinde yeni sistemin ve ideolojinin Sovyet halkları arasında yaygınlaştırılması ve benimsenmesi çalışmalarına da hız verilerek, bu amaç doğrultusunda Sovyet yöneticileri tarafından muhtelif kültürel, siyasi ve sosyal politikalar takip edilir. Takip edilen bu politikaların diğer bir amacı da rejimin değerlerini özümsemiş bir toplum ve birey yaratmaktır. Sovyetler Birliği'ne bağlı Türk toplulukları da Çarlık idaresinin ardından yeni bir işgalci politikanın baskısı altına girmiş, özellikle Stalin döneminde devletin uyguladığı katı dönüştürme ve yapılandırma politikaları, Türkistan halklarının hafızalarında derin izler bırakan hadiselerin cereyan etmesine yol açmıştır. Repressiya terimiyle bilinen Stalin dönemindeki baskı politikası neticesinde, milliyetçi, İslamcı olmakla suçlanan yüzlerce aydın, yazar, bilim adamı tutuklanarak basit bir sorgulama sonucunda ya idam edilmişler ya da sürgüne gönderilmişlerdir (Aça 2003, 47-49). Böylece, Türk toplulukları üzerinde uygulanmak istenen politikalara karşı oluşabilecek muhtemel karşı tepikler, erken bir dönemde sert bir şekilde susturulmuştur.

Sovyetler Birliği döneminde rejimin hedefleri doğrultusunda toplumsal hayatın her alanına müdahalede bulunulmuştur. Birliği oluşturan farklı tarihsel ve kültürel geçmişe sahip halkları, tek bir Sovyet kimliği etrafında toplama gayreti içinde olan Sovyet yetkilileri, toplumsal hayatı düzenleyen kurum ve değerleri yakından takip etmiş, politik ideallerin gerçekleştirilmesi adına, toplumları daima kontrol altında tutmuştur. Diğer bir ifade ile

sosyalist değer ve kabullerini benimsemiş, Rus dilli bir “*homo sovyeticus*” tipi yaratma amacını taşıyan Sovyet yönetimi, toplumu ve bireyi bu amaç etrafında biçimlendirmeye çalışmış, bunun için de her türlü metoda başvurmuştur (Roy 2009, 9). Devletin izlediği bu türden dönüştürme politikaları neticesinde, kültürel kimliği belirleyen en önemli kaynak hüviyetindeki sözlü edebiyat eserleri de yeni Sovyet insanı ve toplumu teşkil etme çabasında bir vasıta olarak kullanılmıştır.

Çarlık Rusya'nın son dönemlerinden itibaren Türkistan sahasında muhtelif araştırmacılar tarafından başlatılan folklor çalışmaları, Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla birlikte gelişerek devam etmiştir. Devrimden sonraki yıllarda başlatılan folklor araştırmalarının yegâne amacı, rejimin ideallerine sağladığı katkıdır. Özellikle 1934 yılında tertip edilen Sovyet Yazarlar Birliği Kongresi'nde Maksim Gorki'nin folklorun önemini vurgulayan konuşması, komünist partinin folklor çalışmalarına olan bakış açısını etkileyerek, Sovyet folklor araştırmalarının esaslarını belirlemiştir (Temur 2009, 135-136).

Komünist parti, halk edebiyatının hem eski hem de yeni örneklerini derlemeyi, bunları bir yandan bilim adamlarının incelemesine sunulmasını, diğer yandan da sosyalist ilkelere göre yeniden işlenip köylerde, kolхозlarda, işçi çevrelerine sirayet etmiş olan burjuva sanat anlayışını yok etmek için kullanmayı amaç edinmiştir (Başgöz 1992, 18-19). Buna göre, Sovyetler Birliği'nin folklorla olan yaklaşımı, folklorun bilimsel gelişimine önem vermekten ziyade, ondan hangi bağlam ve işlevlerde yararlanma fikri etrafında gelişir. Folklor, halkların kültürel yapılanması, politik eğitimi ve sosyalizmin gerçekleşmesinde bir araç olarak düşünülmüştür (Oinas 1978, 80; Dorson 1972, 16). Bu bakış açısı dâhilinde, destan, masal, türkü, atasözü gibi sözlü kültür geleneğine ait eserler, sosyalist değerler ile barışık, sistemin hedeflediği sosyalist toplum yaratma sürecinde bir bakıma yeniden yaratılarak, muhtevası ideolojik mesaj ve renklerle donanmış bir hâle getirilmiş ve devrim önderlerinin kutsandığı, Sovyet mitolojisi ve kültürünün oluşturduğu Sovyet folkloru yaratılmıştır (Panchenko 2007, 139).

Sovyetler Birliği döneminde rejimin amaçlarına uygun esaslar çerçevesinde oluşturulan ideolojik folklor anlayışı, birliğe bağlı Türk topluluklarının folklor araştırmalarına da yansımıştır. Örneğin, Türkmenistan'da sözlü edebiyata ait eserlerin derlenmesi ve yayınlanması hususunda Sovyet yönetiminin açık bir kontrolü söz konusudur. Stalin döneminin baskıcı politikası neticesinde folklor ürünlerinin derleme çalışmalarında, muhtevasında dinî ve millî unsurlar barındıran eserler yasaklanır. Göroğlu, Yusup-Ahmet, Korkut Ata gibi destanlar üzerinde çalışanlar halk düşmanı ilan edilir. Sayatlı Hemra, Aslı-Kerem, Şasenem-Garip gibi derlenen hikâyelerden dinî ve millî unsurları ayıklananlar ve ideolojik açıdan “*harmonizasyon*”a tabi tutulanlar yayımlanabilir (Özkan 2007, 170).

II. Dünya Savaşı yıllarında, yıkıcı politik ortamın etkisini göz önünde bulunduran Sovyet yönetimi, SSCB'yi teşkil eden halkları “Büyük Vatan Savunması” ideali etrafında birleştirmeye çalışır. Bu amaçla, halkın moralini yükseltmek ve cephede savaşan askerlere cesaret telkin etmek için epik karakterli ve millî unsurlar bakımından zengin sözlü edebiyat eserlerinin yayımlanmasına kısmi izin verir. Bu dönemde daha önce halk düşmanı, burjuva

sözcüsü ilan edilen kahramanlara, çeşitli yayın organlarında daha sık yer verilir. Göroğlu, Yusup-Ahmet, Dede Korkut, Manas gibi eserler bu dönemde yayımlanır (Özkan 2007, 171-172; Çeribaş 2017, 107). Aynı şekilde, Kırgızistan’da 1940-1945 yılları arasında Manas destanının Alooko Han, Manastın Ölümü, Makel Döö, Kanıkeydin Comogu, Birinçi Kazat gibi bazı epizotları, propaganda amacıyla seri hâlinde basılır (ME 1995, 427; İbraimov 1987, 62). Fakat söz konusu “müsaade”nin geçici olduğu, yönetimin daha sonraki uygulamalarından anlaşılır. Yayımlanan bu tür epik eserlere, savaşın sona ermesinden kısa bir süre sonra, Pantürkist ve Panislamcı unsurların kaynağı, rejim aleyhtarı gibi suçlamalar yöneltilir.

1950’li yıllarda Türk topluluklarına ait folklor ürünleri, yeniden Sovyet makamlarının denetim ve baskısına maruz kalır. Özellikle Türk topluluklarının kültürel kimliklerinin taşıyıcısı konumundaki destanlar, söz konusu denetimin merkezinde yer alırlar. Bu denetimin sebebi olarak, destanların eski geleneksel hayatın izlerini aksettirdiği, Sovyet değerlerine aykırı İslami ve Pantürkist unsurları ihtiva ettiği gösterilir. Bu yıllarda Türk destancılık geleneğinin en önemli epik eserleri Dede Korkut, Köroğlu, Alpamış ve Manas suçlamaların odağı haline gelerek, bu destanlar hakkında ilk olarak muhtelif dergi ve gazetelerde karalama kampanyaları düzenlenir. Yapılan karalama kampanyalarının sonunda destanlar, sosyalist düşünceye uymayan unsurlardan temizlenerek sıkı bir sansür işleminden sonra yayımlanır (Temur 2009, 136; Çeribaş 2017, 107-108).

Yapılan karalama kampanyasından Kırgız Türklerinin meşhur Manas destanı da kurtulamaz. Türk destancılık geleneğinin en hacimli ve mütekâmil destanlarından biri olarak kabul edilen Manas destanı üzerinde Kırgızistan’da çeşitli bilim insanları ve yazarlar tarafından çeşitli mahfillerde tartışmalar yapılır. Esas olarak bu tartışmalar, destanın eski hayatın gerici değerlerini taşıdığını ve Panislamist, Pantürkist unsurları aksettirdiğini savunan yazarların makalelerinin yayımlandığı “Sovetskaia Kirgizii” gazetesi ile Kırgızların millî kimliğini ifade eden en önemli eser olduğunu savunan ve esas itibarıyla yapılan eleştirilere cevap mahiyetindeki yazıların yayımlandığı “Kızıl Kırgızistan” gazetesi arasında cereyan eder. Fakat basında yapılan tartışmalardan bir sonuç alınamayınca, 1952 yılında Komünist Parti, SSCB Bilimler Akademisi, Kırgızistan’ı ve diğer Orta Asya devletlerini temsil eden 300’e yakın delegenin iştirak ettiği bir konferans tertip edilir (Bennigsen 2002, 67-68; ME 1995, 306). Bu konferansta esas olarak Manas destanının rejime ait değerleri taşıyıp taşımadığı tartışılmış ve konferansın sonunda destanın “gerici” unsurlardan temizlenmiş Kurama varyantının hazırlanmasına karar verilir. Söz konusu Kurama varyantı, 1958 yılında iki cilt hâlinde yayımlanır (Temur 2009, 136). Eserde Sagımbay Orozbekov ve Sayakbay Karalayev’in varyantı esas alınmakla birlikte Togolok Moldo, Moldobasan Musulmankulov, Bağış Sazanov gibi diğer Manasçıların varyantlarından da faydalanılır (ME 1995, 413).

Bununla birlikte varyantların orijinal hâlleri ile Kurama varyantı arasında kelime kadrosu ve epizotlar bakımından birtakım ayrılıklar bulunduğu göze çarpar. Manasçıların dilinde anlatılagelen destanın kelime kadrosunda bulunan Türk kültürü ve İslami kimliğe ait Türk, Türkistan, Oğuz Han İslam, Turan, Hz. Muhammed gibi kelimeler ayıklanmıştır. Eseri tertip eden araştırmacılar, sosyalist düşünceye aykırı kabul ettikleri mısraları destandan çıkarmış, rejimin temel kabul ve değerlerine uyumlu gördükleri bölümleri esere almışlardır.

Burada açık bir şekilde devletin destan üzerinde müdahalesi söz konusudur. Buna göre destan, Manasçıların anlattığı tabii hâliyle değil, birtakım tahrifatlarla uğrayarak yeniden kurgulanıp yayımlanmıştır. Böylelikle destan, kendi doğal ortamından koparılmış, birtakım ideolojik tasavvurların etkisiyle folklor ürünü olarak kabul edilemeyecek yapay bir metne dönüşmüştür (Temur 2009, 137-143).

Sovyetler Birliği döneminde Manas destanına uygulanan ideolojik müdahale örneklerine Kırgız destancılık geleneğine ait diğer destanlarda da rastlanmaktadır. 1950'li yıllarda yayımlanan Er Töştük, Er Tabıldı ve Er Soltonoy gibi destanlarda da birtakım tahrifatlar yapılmış, bu eserlerin bir ideolojik varyantı yaratılmıştır (Çeribaş 2012, 760).

Görüldüğü üzere devletin esas olarak baskı altında tuttuğu ve sıkı bir sansür işleminden sonra yayımlanmasına izin verdiği türlerin başında destanlar gelmektedir. Destanlar, Sovyet idaresince sürekli kontrol altında tutulmaya çalışılmış, aynı zamanda destanların millî kimliği besleyen olumlu tesiri ortadan kaldırılmaya yönelik faaliyetler yürütülmüştür.

Stalin sonrası Sovyetler Birliği döneminde uygulanan folklor politikalarında önceki dönemde izlenen politikalara göre nispeten bir yumuşama görülsede, Sovyet rejimi, bu dönemde de yapılan çalışmalarda ve yayımlanan eserlerde her zaman kontrolünü hissettirmiş, resmi ideolojinin tayin ettiği ilkelerin dışında hareket edilmesine izin vermemiştir. Yayımlanan eserlerde sürekli Marks, Lenin, Gorki ve Engels'in fikirlerine vurgu yapılmış, dinî ve millî motifler hiçbir şekilde yer almamıştır. Kısacası bu eserlerin, rejimin sınırlarını çizdiği ideolojik kavramsal yapıya göre inşa edildiğini söyleyebiliriz (Çeribaş 2017, 108-109).

2. Kırgız Folklor Araştırmalarında Sovyet Etkisi

Kırgız Türkleri, sözlü edebiyat geleneğinin zenginliği ve özellikle epik karakterli eserlerinin gelişmişliği bakımından Türk boyları arasında özel bir yer işgal eder. Kırgız Türklerine ait olan ve dünyanın en hacimli destanı kabul edilen Manas destanı, yüzyıllar boyu usta sanatkarların dilinde nesilden nesile aktarılan ve içerdiği kültürel unsurlar bakımından âdeta ansiklopedi niteliğinde olan bir kültür hazinesidir.

Türkistan sahasında yaşayan en kadim Türk boylarından biri kabul edilen Kırgız Türklerinin sözlü edebiyat geleneğinin araştırılması, Çarlık Rusya'nın son dönemine rastlar. Söz konusu yıllarda Kazak aydını Çokan Velihanov, ünlü Alman asıllı Rus Türkolog W.Radloff gibi isimler başta Manas destanı olmak üzere Kırgız sözlü edebiyatına ait birçok ürünü derlemiş ve yayımlamışlardır (Sarıpbekov 2012, 11-12).

Sovyet döneminin ilk yıllarında başlatılan Kırgız folklor araştırmalarında derleme faaliyetleri ön plandadır. 1920'li yıllarda Kırgız halk edebiyatı ürünlerinin derleme faaliyetlerinde çok ciddi katkıları olan Kayum Miftakov ve Ibrayım Abdrahmanov gibi araştırmacıların öncülüğünde araştırma ekipleri teşkil edilerek Kırgız sözlü geleneğinde yaşayan hemen hemen her türe ait hayli zengin folklor materyalleri derlenir. Özellikle Sagımbay Orozbekov'un varyantı gibi Manas destanının meşhur destancıların dilinden yazıya geçirilmesi, bu dönemde gerçekleşir (Sarıpbekov 2012, 12-13).

Sovyet döneminde Kırgızistan'da uygulanan folklor politikaları hakkında yapılan en yetkin çalışma, Nezir Temur'a aittir. "Folklor ve İdeoloji: Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan'da Folklor Politikaları ve Çalışmaları (1917-1953)" adlı çalışmasında Temur, Sovyetler Birliği'nin Lenin ve Stalin yönetiminde Kırgızistan'da yürütülen folklor politikalarını etraflı bir şekilde incelemiş, Sovyet yönetimi tarafından Kırgız sözlü kültür geleneğine yapılan müdahale şekillerini tespit etmiş ve bu müdahalelere örnekler vermiştir (Temur 2011).

Temur (2011, 167), söz konusu eserinde Sovyetler Birliği'nde halk edebiyatı metinlerine uygulanan müdahale şekillerini iki başlık altında değerlendirir:

1. Adaptasyon (Uyarlama)

a) Ekim Devrimi, Lenin, Stalin

b) Komünist Parti

c) Kolhoz Hayatı

ç) İkinci Dünya Savaşı ve Kızıl Ordu

d) Diğer Temalar (Sınıf Mücadelesi, Bilimsel Gelişmeler, Eski ve Yeninin Karşılaştırılması)

2. Harmonizasyon (Uygunlaştırma, Yeniden Kurma)

a) Manas Destanı'nın Kurama Varyantı

Temur'a göre adaptasyon (uyarlama) işlemi, Sovyet değerlerinin Kırgız halk edebiyatına ait geleneksel türler ve bu türlerdeki motiflerle anlatılmasıdır. Stalin tarafından ortaya atılan "Şekil olarak milli, içerik olarak sosyalist" düşüncesinin tatbik edilerek halk edebiyatının geleneksel türlerine yeni temalar eklenmiş ve eserler bu temalara uyarlanma işlemine tabi tutularak halk arasında yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır.

Harmonizasyon (uygunlaştırma, yeniden kurma) yönteminde ise Manas destanı, Türk kültürü ve İslam dinine ait kavramlardan ayıklanmış, rejimin esasları uygun hâle getirilmiş ve farklı varyantlardan mürekkep bir destan metni yaratılmıştır. Böylece sözlü gelenekte Manasçıların dilinde tespit edilen Manas destanının yerine rejimin esaslarına göre kurgulanan ve yapay bir kimliğe büründürülen Kurama varyantı meydana getirilmiştir (Temur 2011, 167-204).

3. Kırgız Bilmecelerinde Sovyet Etkisi

Kırgız sözlü kültür geleneğinin en zengin türlerinden biri olan bilmeceler, soru-cevap formundan oluşan ve genellikle uzun kış gecelerinde söylenen bir sözlü edebiyat türüdür. Özellikle çocuk folklorunun önemli türlerinden kabul edilen bilmeceler, tabiatta yer alan canlı, cansız varlıkları niteleyen ve çoğunlukla manzum bir karakter sergileyen bir tür olarak tanımlanabilir. 1920'li yıllardan itibaren Kayum Miftakov, İbrayım Abdırhmanov gibi muhtelif araştırmacılar tarafından Kırgız coğrafyasından derlenen zengin halk edebiyatı ürünleri arasında bilmeceler de bulunmaktadır. Yürütülen derleme faaliyetlerinde elde edilen

materyaller, bugün Kırgız İlimler Akademisi El Yazmaları Bölümünde muhafaza edilmektedir. Derlenen bilmece metinleri, 1920’li yıllardan itibaren, Kırgız folklorunu konu edinen bilimsel ve popüler mahiyetteki eserlerde yer almıştır.

Elde edilen materyaller, daha sonraki yıllarda yayımlanan eserlerdeki metinlerle mukayese imkânı verebilmesi açısından son derece önemlidir. Böylece Sovyet döneminde yayımlanan metinlere yapılan müdahale, tahrip veya uygulanan sansür hakkında somut bilgilere ulaşılabılır. Bu bakımdan El yazmaları Bölümünde bulunan 198 numarayla kayıtlı “Tabışmaktar” adlı el yazma, önemli kaynaklarımız arasındadır.

Kırgız bilmeceleri ilk olarak İşenaali Arabayev tarafından 1924 yılında hazırlanan ve Kırgız Türkçesinin ilk alfabe kitaplarından sayılan Arap harfli “Kırgız Alıppesi” adlı eserde yayımlanır. Söz konusu eserde Kırgız Türkçesinin sesleri ve harfleri ile ilgili bilgi verildikten sonra Kırgızların gelenekleri, kültürü, hayatları hakkında örnek okuma parçaları verilir. Bu okuma parçaları içinde Kırgız sözlü edebiyat türlerinden atasözleri ve tekerlemelerle birlikte dokuz bilmece metni de yer alır. Eserdeki bilmeceler, Kırgız sözlü kültür geleneğinde yaşayan bilmecelerden seçilmiştir (Arabayev 1924). Daha sonraki yıllarda bilmeceler çocuklara yönelik hazırlanan ders kitaplarında yayımlanır. 1948 yılında Taşım Bayciyev tarafından hazırlanan “Bizdin Adabiyat”, 1952 yılında Samar Musayev ve Caki Taştemirov tarafından hazırlanan ders kitaplarında bilmecelere yer verilir (Abdirakunov 1973, 4).

Daha sonraki yıllarda yayımlanan üç antoloji, incelememizin esasını oluşturmaktadır. Farklı yıllarda yayımlanan söz konusu antolojiler, bilmecelerin genel olarak neşrinden ibaret olmakla birlikte muhtevalarında Sovyet ideolojisinin etkilerini taşıyan bilmecelerin bulunması bakımından son derece önemlidir.

Sovyet döneminde yaratılan bilmece metinlerinin yer aldığı ilk önemli çalışma, 1947 yılında A. Taygüröñov tarafından hazırlanmıştır. “Kırgızdın Sovettik Folkloru” adını taşıyan antoloji, adından da anlaşılacağı üzere, Kırgızların Sovyet döneminde oluşan folklor ürünlerini ihtiva ettiği vurgulanır. Aynı şekilde A. Taygüröñov tarafından kaleme alınan eserin ön sözünde, Kırgız Sovyet folklorunu oluşturan türlerin şekil bakımından Ekim Devrimi’nden evvelki biçim gibi olduğu, fakat muhteva bakımından Sovyet vatanseverliğini, komünist düşüncüyü yansıttığı ifade edilir (Taygüröñov 1947, 4). “Cañı Zaman”, “Emgek Cönündö”, “Ata Mekendik Soguş”, “Küygön”, “Ceñiş Irları” ve “Tabışmak, Cañılmaç cana Kalptar” olarak altı başlıkta kategorize edilen eserde doksan bir bilmece yer alır. Eserdeki bilmeceler dikkatli bir şekilde incelendiğinde, bu bilmecelerin genel olarak geleneksel Kırgız folklorundaki bilmecelerden teşkil olduğu görülür. Fakat “İlim-Teknik” başlığı altında tren, otomobil, uçak, mikroskop, gazete gibi yeni hayatla birlikte Kırgız sosyal hayatında görülmeye başlanan modern araç ve unsurlarla ilgili bilmecelerin de bulunduğu göze çarpar. Eserdeki bilmecelerin kaynağı hususunda hiçbir bilgi verilmemiş, söz konusu bilmecelerin nereden veya kimden derlendiği bilgisi yer almamıştır.

Kırgız bilmecelerinin yer aldığı diğer bir antoloji türündeki eser, 1971 yılında Ceembay Mukambayev ve Caki Taştemirov tarafından hazırlanır. “Kırgız El Tabışmaktarı, Cañılmaçtarı, Kalptarı” adlı antolojide bilmeceler ile birlikte az sayıda tekerleme ve

yalanlamalar da bulunmaktadır (Mukambayev ve Taştmirov 1971). Söz konusu eser, yayınlandığı tarihe kadar içerisinde en fazla bilmecelerin bulunduğu antoloji olması ve bol miktarda Sovyet döneminde yaratılmış bilmece örneklerine yer vermesi bakımından dikkati çeker. Eserin ön sözünde, antolojide yer alan bilmecelerin derleme çalışmalarından elde edilmiş malzemenin ve gazete, dergi, kitap gibi çeşitli kaynaklardan tespit edildiği ifade edilir; fakat bu kaynakların açık bilgisi verilmez.

Diğer önemli kaynaklardan biri de, 1971 yılında Ceembay Mukambayev ve Caki Taştmirov'un birlikte yayımladıkları antoloji için hazırlanan malzemenin daktilo edilmiş taslağıdır. Fakat Caki Taştmirov'un teslim ettiği nüshada, yayımlanan antolojiye girmeyen birçok bilmece de bulunmaktadır. Kırgız İlimler Akademisi El Yazmaları Bölümünde muhafaza edilen ve 706 (5344) envanter numarasına kayıtlı söz konusu metnin başına, 1981 yılında Kuttugalı İbraimov tarafından kısa bir açıklama ilave edilir. Bu açıklamasında İbraimov, El yazmaları Bölümünde dört bini aşkın bilmece bulunduğunu, söz konusu bilmecelerin genellikle daktilo edilmiş nüshada yer aldığını, fakat eserdeki 329 bilmece veya varyanta El yazmaları bölümünde rastlanmadığını belirtir (Tabışmaktar 1981). Söz konusu 329 bilmecenin bir kısmını kendi eserine de alan İbraimov, eserdeki bilmecelerin kaynağı olarak El Yazmaları Bölümündeki envanter numaralarını verir. Fakat genellikle modern araçlarla ilgili bilmecelerin kaynağını, Caki Taştmirov ve Ceembay Mukambayev'in eserini gösterir. Buna göre Taştmirov ve Mukambayev'in, 1971 yılında yayımladıkları antolojide El yazmaları Bölümünde yer alan materyallerden yararlanmakla birlikte, söz konusu bölümde bulunmayan veya kaynak bilgisi tespit edilemeyen bazı bilmeceleri de eserlerine aldıkları anlaşılır. Kaynağı meçhul olarak gözüken çoğu bilmecenin geleneksel form ile yazılmasına karşılık, içerik yönünden sosyalist düşünceye uygun ve rejimin değerlerini aksettiren bir görünüm sergilediğini de söylemek mümkündür.

1985 yılında Kuttugalı İbraimov tarafından "Tabışmaktar" adıyla bilmecelere tahsis edilen en hacimli antoloji yayımlanır (İbraimov 1985). Eseri tertip eden İbraimov, önceki yıllarda yayımlanan antolojilerden yararlanmakla birlikte, esas olarak Kırgız İlimler Akademisi El Yazmaları Bölümünde saklanan yayınlanmamış bilmece metinlerinden yararlanır. Eserin daha önceki yıllarda yayımlanan antolojilerden en önemli farklarından biri de antolojide bulunan bilmecelerin kaynak bilgilerinin verilmiş olmasıdır. Böylece eserde değerlendirilen bilmecelerin hangi kaynakta bulunduğu veya El yazmaları bölümünde hangi envanter numarasına kayıtlı olduğu takip edilebilir. Söz konusu eser, 2002 yılında bilmece metinlerinde hiçbir değişiklik yapılmadan tekrar yayımlanır (İbraimov ve Akmataliyev 2002).

Yukarıda ifade edilen antolojilerin tamamı, Sovyet döneminde yayımlanır. Bu eserler, Kırgız İlimler Akademisi El Yazmaları Bölümünde muhafaza edilen ve saha araştırmalarından elde edilen bilmece metinlerini ihtiva eden el yazma kaynaklar ile mukayese edildiğinde, aralarında bazı farklılıkların olduğu göze çarpar. Nitekim antolojilerin muhtevalarında derleme yoluyla elde edilen bilmece metinleri bulunmasına rağmen, saha araştırmalarında tespit edildiği bilgisi bulunmayan ve çoğunlukla Sovyet ideolojisinin etkilerini taşıyan bazı bilmecelere de rastlanır. Diğer yandan derlemelerde elde edilen kimi

bilmece metinlerinin de yayımlanan antolojilerde bulunmadığı, özellikle din hakkındaki bilmecelerin sansüre maruz kaldığı dikkati çeker.

3.1. Din ile İlgili Bilmeceler

Sosyalist bir toplum ve birey inşası gayretinde olan Sovyetler Birliği, toplumları kendi idealine uygun olarak şekillendirmek amacıyla birçok politika takip etmiş ve bu politikalar doğrultusunda muhtelif metotlara başvurmuştur. Özellikle toplumların geleneksel kültür ve inanç unsurlarının yerine yeni sosyalist kimlik değerlerini ikame etmeyi hedef alan Sovyet yönetimi, eski kültüre ait kurumlara âdeta savaş açmış, eski hayatın ve millî kimliği oluşturan kabullerin izlerini silmeye çalışmıştır. Bu politikanın tezahürleri, din kurumuna yönelik faaliyetlerde görülebilir. Kültürün en önemli unsurlarından biri olarak kabul edilen din kurumu, sosyalist/materyalist düşünceye aykırı fikirlerin kaynağı, eski, gerici hayatın bir unsuru olarak suçlanmıştır. Bu nedenle toplumların dinle ilgisini kesmek ve dinî yaşama ait her türlü unsuru yok etmek amacıyla birtakım faaliyetler yürütülmüştür. Bu faaliyetlerin esasını ateizm propagandası teşkil eder. Sovyetler Birliği döneminde hemen hemen her ortamda kesif bir ateizm propagandası yapılarak dinî değer ve kurumlar aşağılanmış ve dinin toplumdaki konumu tahrip edilmeye çalışılmıştır.

Yürütülen ateizm faaliyetleri, sözlü edebiyat ürünlerini de etkilemiştir. Buna göre ateizm düşüncesinin geçmişten gelen bir düşünce olduğunu kanıtlamak amacıyla halkın yarattığı geleneksel folklor ürünlerinde ateizme ait özellikler aranmıştır (Zakirov, 1981,58-64). Folklor ürünlerinde ateizme ait unsurların aranmasının yanında, muhtevası dinî kavramlardan oluşan folklor ürünlerinin de yayımlanmasına izin verilmemiş, yayımlanan eserlerdeki dinî unsurlar ayıklanma işlemine tabi tutulmuştur. Bu türden bir sansür uygulamasını, Sovyet döneminde yayınlanan bilmece neşirlerinde de görmek mümkündür.

1920’li yıllardan itibaren yayımlanan bilimsel ve popüler mahiyetteki birçok eser incelendiğinde, din ve dinî kavramlar hakkında söylenen bilmecelerin bu eserlerde bulunmadığı görülür. Kayum Miftakov, İbrayım Abdırâhmanov gibi derlemecilerin Kırgız coğrafyasından tespit ettiği din hakkındaki bilmeceler, El yazmaları Bölümünde muhafaza edilmesine karşın, ancak 1985 yılında yayımlanabilmiştir. Diğer bir ifade ile El Yazmaları Bölümünde mevcut olan tabiat, hayvan, bitki vb. konular hakkında söylenen ve “*tehlikeli*” görülmeyen bilmece metinleri, söz konusu antolojilerde değerlendirilmesine rağmen, muhtevası din ile ilgili kavramlardan oluşan bilmeceler sansüre maruz kalarak, yayımlanma imkânı bulamamıştır.

1934 yılında İbrayım Abdırâhmanov tarafından kaydedilen ve 198 envanter numarasına kayıtlı el yazma eserde din ile ilgili bilmeceler yer almıştır (Abdırâhmanov, 1934,34-35). Aynı el yazmadaki tabiat, bitki, eşya ve diğer konularda söylenen bilmecelerin Sovyet döneminde yayımlanan antolojilerde bulunmasına rağmen, din hakkındaki bilmecelere yayımlanmamıştır. Söz konusu el yazmadaki din muhtevalı bilmeceler ilk kez, oldukça geç bir tarihte, 1985 yılında İbraimov tarafından yayınlanan antolojide yer almıştır. İbraimov, El Yazmaları Bölümündeki materyalleri değerlendirmiş ve “Diniy Tüşünüktör (Dini Kavramlar)” başlığı altında din, namaz, oruç, şeytan, Azrail, Cebrail gibi cevapları bulunan

yirmi dokuz bilmece metnine yer vermiştir (İbraimov 1985, 202-206). Fakat el yazmadaki bilmeceler ile mukayese edildiğinde, bazı bilmecelerin İbraimov'un eserinde de yer almadığı görülür. Bu bilmecelerden bazıları şu şekildedir:

İslam Dini

Dünüydö bar bir bay terək,
Budagı köö ardam bolso kerek,
Munu tapkan çigitti,
Akılman dese kerek.
(Abdirahmanov 1934,38)

İslam Dini

Dünyada var bir kutsal kavak,
Budağı her zaman olsa gerek.
Bunu bulan yiğit,
Akıllı olsa gerek.

Kuday, Ay, Kün

Abalda bar biröo calgız, eköo egiz.
(Abdirahmanov 1934, 37)

Tanrı, Ay, Güneş

Havada var birisi tek, ikisi ikiz.

Kuday, Ay, Kün, Segiz İyman cana Kuran

Abalda bar biröo calgız,
Eköo egiz, nerse segiz,
İçi semiz, anı tapkana
Akıl, oşondo deniz.
(Abdirahmanov 1934, 37)

Tanrı, Ay, Güneş, Sekiz İman,

Havada var biri yalnız,
İkisi ikiz, öbür şey sekiz,
İçi semiz, onu bulanın
Akıllı deniz.

Kuran

Altın eer başı,
Cüz cıyırma kaşı.
(Abdirahmanov 1934, 38)

Kuran

Altın eyer başı,
Yüz yirmi kaşı.

Kuran

Altın eer kömkör kaşı,
Anı tapkan miñ bir çaşı,
Tabalbagan kuurap cat,
Bu kün koyup erteñ tap !

(Abdirahmanov 1934, 38)

Kuran

Altın eyer kaşı,
Onu bulanın bin bir yaşı,
Bulamayan yok olsun,
Bu gün koyup yarın bul!

3.2. Modern Araçlarla İlgili Bilmeceler

Toplumda muhtelif sebeplere bağlı olarak meydana gelen kültürel, siyasi, iktisadi değişimler, yeni icat edilmiş teknik ve araçların kullanımı, toplum hayatında yeni unsurların görülmesine sebebiyet verir. Nitekim bu değişim, o topluma ait folklor ürünlerine de yansır. Bu durum, folklorun en önemli hususiyetlerinden yeni hadise ve değişimleri sürekli bünyesine katabilme, yeni tema ve tipler ile zenginleşebilme özelliğiyle açıklanabilir. Diğer bir ifadeyle folklor ürünleri, toplumda vuku bulan her türlü hadise ve değişimden bağımsız değildir; toplumda cereyan eden hadiseler, sosyal hayatta ortaya çıkan yeni unsurlar, folklor ürünlerinin muhtevasına girer. Buna göre toplum hayatında yeni kullanılmaya başlanan uçak,

otomobil, traktör, radyo, telefon gibi modern araç ve tekniklerin folklor ürünlerinde görülmesi, son derece tabiidir.

Sözlü edebiyat ürünlerinde görülen yeni tema ve unsurlar, kendi doğal ortamında ve sürecinde meydana gelir. Dışarıdan yapılan müdahaleler ya da folklor ürünlerinin yaratıldığı bağlamdan koparılıp içeriğine toplumun benimsediği ortak kabullerinden farklı tema veya tiplerin eklenmesi, folklor ürünlerinin yapay bir kimlik kazanmasına sebep olur. Bu şekilde kendi amaç ve niyetleri doğrultusunda yapay folklor ürünleri yaratma gayretine, Sovyet döneminde yayımlanan Kırgız bilmecelerinde de rastlandığını söyleyebiliriz.

Nezir Temur da sözlü edebiyat ile toplumdaki değişimlerin ilişkisine vurgu yapar; fakat bazı hadiselerin halk edebiyatı metinlerinde yer almadığına da dikkat çeker. Temur, halk edebiyatı metinlerinin dönemi ile ilgili kendine tema olarak alacağını, fakat sadece olumlu özellikleri kendisine tema almasının düşündürücü olduğunu ifade eder. Stalin dönemindeki sürgünler, kulak politikası, repressiya, idamlar gibi uygulamaların, 1920’li yılların sonunda Kazakistan ve Kırgızistan’da vuku bulan kıtlık hadiselerinin halk edebiyatı metinlerine aksetmediğini veya bu hususlara hiçbir şekilde temas edilmediğini örnek gösterir. Ona göre söz konusu eserlerde sadece Sovyet değerleri ve liderleri idealize edilir (Temur 2011, 171).

Yüzyıllar boyunca göçebe hayat tarzının hâkim olduğu Kırgız toplumunda, Sovyet dönemiyle birlikte siyasi, iktisadi ve kültürel yapıda birtakım değişiklikler meydana gelir. Yeni kurulan sosyalist devlet düzeni, geleneksel hayatı dışlayan, rejimin hedeflerini ön planda tutan yeni bir toplum modeli öngörür. Söz konusu toplum modelinin merkezinde kolektif hayat, ortak üretim ve her şeyde devlet/parti kontrolünü üstün tutan bir anlayış mevcuttur. Aynı zamanda yeni dönemin bilimsel gelişmelere imkân verdiği, dolayısıyla bireyin ve toplumun hayatını kolaylaştıran teknolojik alet ve tekniklerin yeni düzen sayesinde toplum hayatına girdiği özellikle vurgulanır. Bu bakımdan toplum hayatındaki uçak, traktör, otomobil, radyo, televizyon gibi modern teknolojiye ait unsurların Sovyet düzeninin başarısı olarak takdim edilir ve propaganda malzemesi olarak çeşitli ortamlarda sürekli kullanılır. Özellikle çocukların zihin dünyasının şekillendirilmesinde önemli bir tesiri olan bilmecelerde, yeni kurulan sosyalist düzenin topluma kazandırdığı bilimsel yenilikler, modern alet ve teknikler tema olarak yer alır. Şüphesiz bu durum, sosyalist değerleri özümsemiş, eski kültürel unsurları bünyesinde taşımayan, yeni bir nesil yaratma gayretinin bir sonucu olarak düşünülmelidir.

Uyarlama işlemini, Sovyet değerlerinin Kırgız halk edebiyatına ait geleneksel türlerle ve bu türlerdeki motiflerle anlatılması olarak açıklayan Temur, Stalin tarafından ortaya atılan “*Şekil olarak milli, içerik olarak sosyalist*” düşüncesinin uygulama alanına sokulduğunu ifade eder (Temur 2011, 167). Temur, söz konusu eserinde A. Taygüröñov’un 1947 yılında hazırladığı antolojide bulunan Sovyet ideolojisinin etkisiyle geleneksel şekillerden istifade edilerek uyarlama işlemine tabi tutulan on dört bilmece metnine yer verir. Bu bilmeceler, tren, mikroskop, elektrik, uçak, traktör, telgraf, telefon gibi daha ziyade Sovyet döneminde toplumsal hayata giren teknik alet ve araçlardan oluşur. Aynı şekilde diğer eserlerde de ideolojik mahiyete sahip bilmecelere rastlanır.

Sovyet teknolojisinin somut örneklerinden uçak, zeplin gibi ulaşım araçları, Kırgız bilmecelerinde sıklıkla işlenir. Sovyet uçaklarının kanadında bulunan “yıldız” bilmecelerde görülür. Aynı zamanda gelişmiş mayınlar hakkında da bilmeceler bulunmaktadır.

Samolyet

Bir kuş bar,
Uçup cürüp elin bakkan,
El süyüp al şumkarın
Kanatına cıldız takkan.

(Tabışmaktar 1981, 281)

Uçak

Bir kuş var,
Uçarak halkına bakarmış,
Halk sevip o sungurunu
Kanadına yıldız takmış.

Aeroplan

Şaşkalaktap bat uçkan,
Kanatı kara sızılğan,
Sonun kızıl üylörü,
Asman menen kıdırgan.

(Taygürönov 1947, 89)

Uçak

Aceyleyle hızlı uçan,
Kanadı kara çizgili,
Güzel kızıl evleri,
Gökyüzünde gezen.

Diricabl

Kuyruğu bar, kanatı çok,
Tamak içpeyt, kardı tok,
Cürüşünö bolcol çok.
(Mukambayev ve Taştemirov 1971, 163)

Zeplin

Kuyruğu var, kanadı yok,
Yemek yemez, karnı tok,
Uçuşu tahmin edilemez.

II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında yayımlanan bir bilmecenin cevabı “mayın”dır:

Mina

Talaada bar acıdaar,
Bugup catkan,
Al acıdaardı oygotkondor,
Kaza tapkan.

(Taygürönov 1947, 89)

Mayın

Bozkırda var bir ejderha,
Gizlenip yaşarmış,
O ejderhayı uyandıranlar
Vefat edermiş.

20. yüzyıl toplumsal hayatının yeni unsurları, televizyon ve sinema da bilmecelerin muhtevasında yer alır:

Televizör

Oturup köröm düynönü,
Körgözgön sandık bir közdüü.

(Tabışmaktar 1981, 312)

Televizyon

Oturup görüyorum dünyayı,
Gösteren sandık tek gözlü.

Televizör

Enebiz eköobüz,
Üydön teatr köröbüz.

(Tabışmaktar 1981, 312)

Televizyon

Anamız, ikimiz
Evden tiyatro izleriz.

Kino

Köşögö çakan,
Köp nerse batkan.
Nurdan tüşkön süröt,
Sansız eles beret.
Üydön çıkkan el,
Düynö cüzün köröt.

(Mukambayev ve Taştemirov 1971, 165)

Sinema

Küçük perdeye
Çok şey girmiş.
Işıktan olan resim,
Sayısız yüz gösterir.
Evden çıkan halk,
Dünyayı görür.

II. Dünya Savaşı'nın sonrasında dünyada iki süper güç olarak ortaya çıkan ABD ve SSCB arasındaki siyasi, ekonomik, kültürel rekabeti ifade eden ve temelde "kapitalist-sosyalist" düzenin üstünlük kavgasına dayanan yıllar, "Soğuk Savaş" dönemi olarak adlandırılır. Söz konusu süper güçlerin rekabet ettiği alanlardan biri de uzay araştırmalarıdır. Özellikle SSCB, Sovyet teknolojisinin üstünlüğünü dünyaya göstermek ve birliği oluşturan halkların rejime güven duymasını sağlamak için uzaya gönderilen uyduları sürekli bir propaganda malzemesi hâline getirir. Bu propaganda, Kırgız bilmecelelerine de yansır. Artık bilmecelelerin temaları arasında uydular da vardır:

Korabl-Sputnik

Tañdanıp düynö eli kündöy külüp,
Kümüş şam okeanın cirep cürüp,
Aylanıp tabiyattın kara tobun,
Aalamga col izdegen kanday külük!

(Tabışmaktar 1981, 375)

Korabl-Sputnik

Kanadı çok asmandan uçat,
Büt düynönü aylanıp sızat,
Karmay albayt eç bir tuzak.

(Tabışmaktar 1981, 375)

Planetterdin Colu

Kaysı col menen eç kim, eç kaçan cürböyt?

(Taygüröñov 1947, 95)

Uydu

Şaşırarak dünya güneş gibi gülüp,
Gümüş lamba okyanustan yüzüp,
Dolaşarak tabiatın kara parçasını
Âleme yol arayan hangi yüğrük?

Uydu

Kanadı yok, gökyüzünde uçar,
Bütün dünyayı dolanır,
Tutamaz hiçbir tuzak.

Gezegenlerin Yolu

Hangi yolda hiç kimse asla yürümez?

3.3. SSCB ve Sosyalizm ile İlgili Bilmeceleler

Sovyet dönemiyle birlikte Kırgız folklorunun temaları arasına ideolojik mahiyete sahip unsurların girdiği göze çarpar. Yeni temalar etrafında oluşan bu ürünler, geleneksel biçimde olmakla beraber içerik açısından sosyalist düşüncüyü aksettiren bir görünüm sergilerler. Özellikle Lenin, Stalin gibi Sovyet liderlerinin âdeta bir kült hâline getirilerek yüceltilmesi, eski hayattaki zengin-fakir ayrımının "sınıf çatışması" bilinciyle tasvir edilmesi ve sosyalist

hayatın getirdiği kazanımların ifadesi, çokça işlenen temalar arasındadır (Panchenko 2007, 137-167). Aynı şekilde SSCB'nin kurulmasıyla eski hayata ait çatışmaların, aksaklıkların sona erdiği ve müreffeh, mutlu bir hayatın teşekkül ettiği, dolayısıyla insanlara bu imkânları sağlayan SSCB'ye her zaman şükredilmesi, minnet duyulması gerektiği propaganda edilir. Bu tür propagandaların esas amacı, Sovyet yönetiminin hâkimiyeti altındaki toplulukların rejime bağlılığını artırmak, Sovyet insanı kimlik bilincini canlı tutmaktır. Propaganda malzemesi hâline getirilen birçok alanın içinde, bilmece de bulunmaktadır.

Sovyet döneminde yayınlanan bilmece külliyatlarında SSCB, Kremlin, fakirlerin eşitliğe ermesi gibi ideolojik muhtevaya sahip bilmece metinlerinin yer aldığı görülür. Örneğin, SSCB ile ilgili bilmece, Sovyet devleti âleme ışık veren, dalları ışıktan oluşan bir çınar ağacına benzetilir. Bu bilmece metni ilk olarak 1947 yılında A.Taygürönov'un hazırladığı antolojide yer almış, daha sonraki yıllarda yayınlanan diğer bilmece külliyatlarına da girmiştir. Fakat İbraimov'un eserinde El Yazmaları Bölümünde yer alan bilmece metinlerine ait kayıt numaralarını verilmesine rağmen, SSCB ile ilgili bilmece derlenme künyesine ilişkin bir kayıt mevcut değildir.

SSSR

Bir top çınar terek,
Düynögö carık beret,
Butaktarı nurdan bütkön,
Teñ carışıp ösüp kelet,
Çeçip munun baarın kim,
Coobun taap aytıp beret?

(Taygürönov 1947, 98)

SSCB

Bir top çınar ağacı,
Dünyaya ışık verir,
Budakları nurdan biter,
Eşit yarışarak büyür,
Kim bunu çözüp,
Cevabını bulup söyleyiverir?

SSSR

Düynödö bar eken çınar terek,
Külüñdöp büt düynögö carık beret.
On beş butağı bar nurdan bütkön,
Künügö ösüp kelet asman tirep.

(Mukambayev ve Taştemirov 1971, 165)

SSCB

Dünyada varmış bir çınar,
Gülümseyip bütün dünyaya ışık verir.
On beş budağı var nurdan biten,
Her gün büyür göğe ulaşarak.

Bir diğer bilmece ise Kremlin hakkındadır. Söz konusu bilmece yukarıda adı geçen hiçbir eserde yer almamış, Caki Taştemirov'un Kırgız İlimler Akademisi El Yazmaları Bölümü'ne teslim ettiği nüshada yer almıştır:

Kreml'

Eñ biyik bakıt nurduu altın şam bar,
Kün menen anın dañkı çın barabar.
Nur çaçat bizdin uluu ölköbüzgö
Dostoş dep büt düynö calçı baldar !

(Tabışmaktar 1981, 380)

Kremlin

En büyük talih, nurlu altın mum var,
Güneş ile onun şöhreti birlikte.
Nur saçar bizim büyük ülkemize
Dost olsun diye bütün dünya işçi çocuklar!

Sovyet yönetiminin kalbi olan Moskova da bilmeceelerde sıklıkla işlenir:

TÜRÜK

Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

2018, Yıl 6, Sayı: 12

Issn: 2147-8872

Zım Karagay

Capanda bütökön kuu cıgaç,
Astı temir, üstü taş,
Bir butağın karasañ,
Cer düynögö çamalaş.
Bir butağın karasañ,
Moskva menen tanaptaş.

(Taygürönov 1947, 91)

Kalem Uç

Moskvadan kelgen munar kuş,
Butu-kolu kınal kuş.
Kara kölgö malınat,
Ak kölgö barıp cazılat.

(İbraimov 1985, 218)

Elektrik Direği

Yabanda bitmiş kuru ağaç,
Altı demir, üstü taş,
Bir budağına bakarsan,
Yeryüzü ile denk,
Bir budağına bakarsan,
Moskova ile eş.

Kalem Ucu

Moskova'dan gelen boz kuş,
Eli ayağı kınalı kuş,
Kara göle dalar,
Ak göle varıp yazılır.

Sovyet folklorunda işlenen en önemli temalardan bir diğeri, Sovyet propagandasına göre Çarlık Rusya döneminde sürekli aşağılanan ve değer verilmeyen fakirlerin, Sovyet döneminde mutlu bir hayata sahip olduklarının anlatılmasıdır:

Kedeydin Teñdikke Cetkeni

Eçen bir kuru saydan suular aktı,
Dalayga payda berip, cemiş çaçtı.
Suu körböy küngö küygön adır çöbü
Kök çaşıl közgö körköm gülün açtı.

(Tabışmaktar 1981, 380)

Fakirlerin Eşitliğe Ermesi

Birkaç kuru dere yatağından sular aktı,
Uzun müddet fayda edip meyve verdi.
Her gün su görmeden yanan küçük otu,
Yeşil gözlere güzel çiçeğini açtı.

Sovyetler Birliği döneminde komünist nesiller yetiştirmek amacıyla çocuklara ve gençlere yönelik birtakım ideolojik teşekküller kurulmuştur. Buna göre 6-9 yaş aralığındaki çocuklar Oktaybrat, 10-14 yaş aralığındaki çocuklar pioner ve 14-28 yaş aralığındaki gençler ise komsomol olarak adlandırılır (Duman 2016, 232). Aşağıdaki bilmede komünist terbiye ile yetişen ve rejimin gönüllü muhafızları olarak nitelendirilen pionerlere atıfta bulunulmuştur:

Söölcan

Tamağı topurak,
Cer astında üyü.
Cıyrılıp cılat,
Paydasız, ziyansızdın biri.

Solucan

Yemeği toprak,
Yer altında evi.
Kıvrılıp sürünür,
Faydasız zararsızın biri.

Pionerlerin arasından
Atın munun tabar eken kim?
(İbraimov 1985, 82)

Gençlerin arasından,
Bunun adını kim bulabilir?

Sonuç:

Çarlık Rusya döneminde izlenen folklor politikalarının bir bakıma devamı sayılan Sovyet folklor politikaları, her zaman için yeni rejimin kabul ve değerlerini hâkimiyeti altındaki toplumlara benimsetme, rejimin kalıcı hâle getirme amacını taşımıştır. Başka bir ifade ile sosyalist esaslara sahip Sovyet yönetimi, birliği oluşturan ve farklı kimliklerden mürekkep halkları, Sovyet kimliği etrafında birleştirmek gayesiyle folklor disiplininin mümkün olduğunca yararlanmaya çalışmıştır. Özellikle Türk topluluklarının millî kimliklerini şekillendiren sözlü edebiyat ürünleri, söz konusu politikanın ideolojik bakış açısı dâhilinde derlenmiş ve tahlil edilmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda rejimin liderlerini, sosyalist düzeni, komünist partiyi öven ürünlerin bulunduğu bir Sovyet folkloru teşkil edilmiş, yeni unsurları ihtiva eden ve Sovyet rejimini kutsallaştıran yapay folklor ürünleri icat edilmiştir.

Sovyet yönetiminin takip ettiği folklor politikasının tezahürlerini, Kırgız Türklerinin bir sözlü edebiyat türü olan bilmecelerde de görebiliriz. Sovyet Kırgızistan'ı döneminde yayımlanmış bilmece metinlerini içeren antoloji türündeki eserlerde Sovyet ideolojisinin etkilerine, rejimin müdahalelerine rastlanır. Öncelikle Sovyet dönemiyle birlikte bilmecelerin muhtevasında bazı değişikliklerin olduğu, yeni unsurların muhtevaya girmeye başladığı göze çarpar. Özellikle uçak, tren, radyo gibi modern teknik ve aletler ile SSCB, Kremlin gibi ideolojik mahiyetteki bilmeceler, 1940'lı yıllardan itibaren bilmece antolojilerinde yer almaya başlar. Bu durum, folklor ürünlerinin toplum hayatında vuku bulan değişikliklerin, yeni unsurların folklor ürünlerine yansımaları olarak düşünülse de, verilen bilmece metinlerinin kaynak bilgisinin bulunmaması ve bazı bilmecelerin Sovyet değer ve kabullerini yansıtmaları nedeniyle söz konusu bilmecelerin Sovyet rejiminin amaçları için yaratılmış yapay ürünleri olduğu düşüncesini doğurur. Bu bilmeceler, geleneksel formda yaratılmakla birlikte muhtevası rejimin kabul ve değerlerini aksettiren ideolojik bilmecelerdir.

Genellikle tabiatla yer alan canlı, cansız varlıklar hakkında söylenen ve muhteva bakımından son derece geniş bir karakter sergileyen bilmeceler, aynı şekilde toplumun geleneksel dünya görüşü ve dinî inançlarını da barındıran bir tür olarak karşımıza çıkar. Tabiatıyla Kırgız Türklerinin dinî inançları da bilmecelerin muhtevasında yer almıştır. Fakat Sovyet döneminde bilmeceler hakkında yayımlanan antolojilere bakıldığında, hemen hemen her konudaki bilmecelerin bu eserlerde yer almasına rağmen, din ve dinî unsurlarla ilgili bilmecelerin 1985 yılına kadar herhangi bir eserde yayınlanmadığı göze çarpar. Hâlbuki 1920'li yıllardan itibaren Kayum Miftakov, İbrayım Abdırâhmanov gibi araştırmacıların öncülüğünde yürütülen derleme faaliyetlerinde tespit edilen folklor materyalleri arasında dinî muhtevalı bilmeceler de bulunmaktadır. Burada Sovyet yönetiminin bilinçli bir şekilde dine ait unsurlar içeren bilmecelerin antolojilerde yayımlanmasına izin vermediğini ve bir tür sansür politikası uyguladığını söylemek mümkündür. Şüphesiz uygulanan sansür politikasının Sovyet döneminde yoğun bir şekilde yürütülen ateizm faaliyetleri ile ilişkili olduğu açıktır.

Böyle bir politikanın sonucu olarak, toplumun dinî inançlarını aksettiren bilmecelerin de yayımlanmasına müsaade edilmemiş, çok geç bir tarihte, nispeten liberal politikaların arttığı bir dönemde yayımlanmasına izin verildiği anlaşılmaktadır.

Sovyet döneminde yapılan folklor çalışmaları, rejimin politik tavrına uyumlu, muhalif unsurların ayıklandığı bir Sovyet folkloru yaratma esasına dayanmaktadır. Bundan dolayı bu dönemde yayımlanan eserlere temkinli yaklaşılmalı, muteber kaynakları mukayese etmek suretiyle ideolojik bakışla meydana getirilen ürünler tespit edilmelidir. Aynı şekilde bağımsızlıklarını kazanan günümüz Türk topluluklarının folklor üzerine yayımlanan eserlerinde, geçmiş dönemde icat edilen veya kurgulanan sahte folklor ürünlerinin hâlâ mevcut olduğu, hiçbir muhteva kritiğine tabi tutulmadan yeniden yayımlandığı görülür. Bu sebeple, Türk Dünyası folklor araştırmalarında sağlıklı sonuçlar elde edilebilmesi için, günümüz folklor kitaplarında yer alan sahte folklor ürünlerinin dikkate alınarak incelemelerin yapılması gerektiğini söyleyebiliriz.

KISALTMALAR

ME Manas Enstiklopediyası

KAYNAKÇA

ABDIRAHMANOV İbrayım (1934). **Tabışmaktar: El Oozunan**, İntentar No:198. Bişkek: Kırgız İlimder Akademiyası Kol Cazmalar Fondu.

ABDIRAKUNOV Turdubay (1973). **Kırgız Tabışmaktarı**, Dissertadsiya, Frunze.

AÇA Mehmet (2003). “Orta Asya’da Uluslaşma Süreci ve Türkiyat Araştırmalarında Rus İlimskiy ve Ardıllarının Rolü”, Haz.:Dr.Ertan Efegil-Dr.Pınar Akçalı, **Orta Asya’nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite**, İstanbul: Gündoğan, s.29-83.

ARABAYEV İşenaalı (1924) **Kırgız Alipbesi**, Taşkent.

BAŞGÖZ İlhan (1992) “Giriş”, **Sibirya’dan Bir Masal Anası**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.1-39.

BENNİGSEN Alexandre (2002). “Milli Türk Destanları Buhranı, 1951-1952: Mahalli Milliyetçilik mi, Beynelmillecilik mi?”, Çev.: Metin Özarslan, **Türkbilig**, Sayı:4, s.61-70.

ÇERİBAŞ Mehmet (2012). “Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan’da Folklor Çalışmalarında İdeolojik Yaklaşımlar: Er Soltonoy Destanı Örneği”, **Turkish Studies**, Volume 7/1 Winter , p.753-780.

ÇERİBAŞ Mehmet (2017). “Sovyetler Birliği Politikaları ve Halk Bilimi Çalışmaları, (Ed. Mustafa Aça), **Halk Bilimi El Kitabı**, Motif Vakfı Yayınları, s.103-123.

DUMAN Gül Banu (2016). “Çağdaş Kırgız Çocuk Edebiyatının Şekillenmesinde Sovyet İdeolojisinin Rolü”, **Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi**, Sonbahar 2016-2(7) (Sempozyum Özel Sayısı), s.227-236.

İBRAİMOV Kuttalı (1985). **Tabışmaktar**, Frunze.

İBRAİMOV Kuttalı (1987). **İbırrarayım Abdırahmanov**, Frunze: İlim Basması.

Manas Enstiklopediyası (1995). I. Tom, Bişkek.

MUKAMBAYEV Ceembay ve TAŞTEMİROV Caki (1971). **Kırgız Elinin Tabışmaktarı, Kalptarı cana Cañılmaçtarı**, Frunze.

OİNAS Felix (1978). “The Political Uses and Themes of Folklore in the Soviet Union”, **Folklore, Nationalism, Politics**, Slavica Publishers, pp.77-96.

ÖZKAN İsa (2007). “Sovyetler Birliği Döneminde Türkmenistan’da Folklor Çalışmaları”, **Bengü İzler**: Ankara, s.165-175.

PANCHENKO Alexander A.(2007). “Lenin Kültü ve Sovyet Folkloru” Çev.: Selcan Gürçayır, **Folklorun Sahtesi: Feklore**, Haz.:Selcan Gürçayır, Ankara: Geleneksel Yayıncılık, s.137-166.

ROY Olivier (2009). **Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişı**, Çev.: Mehmet Moralı, 3. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.

SARİPBKOV Raykul (2012). “Folklor Taanuu İliminin Kalıptanışı cana Önüğüşü”, **Kırgız Adabiyatının Tarihi**, VIII. Tom. Bişkek, s.11-22.

Tabışmaktar (1981). Çogultkan: Caki Taştemirov, İntentar No:706 (5344), Kırgız İlimder Akademiyası Kol Cazmalar Fondu: Bişkek.

TAYGÜRÖŃOV A. (1947). **Kırgızdın Sovettik Folkloru**, Kırgızmambas, Frunze.

TEMUR Nezir (2009). “Bir Sovyet Ürünü: Manas’ın Kurama Varyantı” **Türkbilig**, S.17 s.133-145.

TEMUR Nezir (2011). **Folklor ve İdeoloji: Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan’da Folklor Politikaları ve Çalışmaları 1917-1958**, Ankara: TKAE Yayınları.